

גרשם שלום והיהדות

יהודה ליבס*

למשל מביקורתו הנוקבת של שלום על אנשי חכמת ישראל שבמחקרם לא ביקשו אלא להביא את התרבות היהודית 'לקבורה הגונה'. אצל שלום, לעומת זאת, מחקר היהדות היה כרוך בהשקפתו הציונית שלא זו ממנה כל ימיו, באמונתו בתחיית האומה, שאינה אפשרית בלי תחיה רוחנית, תחייתם של אוצרות רוח העבר.

שלום לא ניגש למחקריו מתוך ידיעה מוקדמת על מה שהיהדות 'צריכה' להיות. על סוד היהדות לעלות מתוך המציאות הטקסטואלית וההיסטורית, וגם שם לא ביקש נוסחה קבועה אחת. אכן סוד היהדות סודי הוא מעצם הווייתו, והוא פושט צורה ולובש צורה לפי רוח הדור ובזיקה לתרבות הכללית של הזמן והמקום. שלום לא היה אידאולוג וגם לא אורתודוקס (במובן של מי שיש בידו הסברה הישרה, אורתודוקסיה ביוונית). על כך יצא כנגדו קצפם של אורתודוקסים דתיים אחדים, כדוגמת ברוך קורצוויל, שהאשים אותו ב'פולחן האפס', כלומר בערך במה שהיום היו קוראים פוסט מודרניות ופוסט ציונות - האשמה בלתי מוצדקת בהחלט.

אך דומה שגם האורתודוקסיה החילונית לא תוכל בקלות לאמץ אותו אל חיקה. ספק בעיניי אם שלום הוא באמת בעל ברית נאמן לאותם שמבקשים 'להוציא את היהדות מן המונופול של הדתיים'. דווקא מפני שנמנע מהגדרות מופשטות, נזקק שלום להגדרה היסטורית, ופעם הגדיר כיהודי כל מה ששלומי אמוני ישראל בדור מסוים ראו כיהודי. אינני יודע איך בדיוק פירש את הצירוף המקראי הסתום 'שלומי אמוני ישראל', שדומה שדווקא סתימותו התאימה לו לצרכו. אך זאת רק בנוגע להגדרת תוכן הדתיות של אותם שלומי אמונים. מצדו האחר של צירוף זה עולה דווקא תמונה מוגדרת. שלומי אמוני ישראל הם בוודאי חוגים היסטוריים ולא דמויות אידאליות, ומשורשי המלים של הצירוף אפשר גם להסיק שמדובר באלה החשים ומבטאים כלפי הדת והמסורת יחס של נאמנות שלמה. ואולי נכון להזכיר בהקשר זה שבתקופה מסוימת היה שלום חבר באגודת ישראל, עד שבדקו אחריו ועמדו הוציאואוהו בחוץ.

נשארנו חלוקים. את ההרצאה ששימשה גרעין למאמרי 'המשיח של הזוהר', שבו החילתי בפיתוח דרך שונה בהבנת הזוהר, נשאתי באולם הזה בערב עיון שנערך לכבודו ביום הולדתו השמונים (לפני עשרים ושתיים שנה), ובעקבותיה ניהלנו שיחות ארוכות. באותם הימים, כפי שנודע לי אחר כך, השתדל מאוד שלום שגם אני וגם משה אידל נקבל מינוי וקביעות באוניברסיטה. רק היום, כשאני יודע מניסיוני כמה קשה להכניס תלמיד למשרה באוניברסיטה, אני מבין מה פירוש הדבר להכניס שניים העוסקים באותו התחום.

אני רואה את עצמי תלמיד מובהק של שלום למרות חילוקי הדעות הנזכרים, ואולי אף בגללם, כי לא הייתי ראוי לתואר הזה, אילולי חקרתי באופן עצמאי. משהו מגישתו הבסיסית אני מתיימר ומנסה להמשיך. גישתו של שלום, לפי הבנתי, משלבת ראייה חדה מפוקחת ורחבה ובמידת האפשר אוניברסיטית עם אמפתיה אמיתית לנושא המחקר. לתדהמתי מדי פעם אני שומע שיש מי שמוצאים צידוק ושבח למחקר הקבלה באמרתו של שאול ליברמן שהקבלה כשלעצמה היא דברי הבל (nonsense), אך המחקר ההיסטורי של הבל זה ראוי לתואר scholarship. כמובן, ליברמן לא אמר זאת לגבי נושא המחקר שלו עצמו, הספרות התלמודית, אלא בעקיצה כלפי חברו גרשם שלום, שאת מחקריו החשיב יותר מהמושא שלהם.

שלום בוודאי לא הסכים עם אמרתו של ליברמן. בתשובה לשאלת מראיין מה ראה לחקור את הקבלה ענה שלום שבמחקר זה הוא מחפש את סוד קיומו של העם היהודי. לדעת שלום, הדרך אל הסוד היא דרך המחקר, כלומר התעמקות בנבכי רוח העם ותרבותו. אין המדובר אפוא בעיסוק עיוני ומרוחק, אלא בחיפוש של נפש אחרי שורשה. יתר על כן, דומה שבעצם החיפוש אחר הסוד יש כבר משהו ממציאיתו. אין להבדיל בין עצם תורת ישראל ובין תלמודה של תורה, ובו שמור חלק גם למחקר ההיסטורי העשוי כהלכה לפי רוח שלום, שראה במחקר לא רק תיאור אלא גם החייאה וחיודוש. על השקפתו זו אפשר ללמוד

הקשר ביני ובין גרשם שלום ז"ל, דמות עיקרית בחיי שאני מכיר היטב גם מן הצד האישי, החל לפני יותר מחמישים שנה. שלום היה חברו הטוב של אבא ז"ל, ומאז שעמדתי על דעתי הוקסמתי מאישיותו המלבבת והחכמה. שנים רבות היא עמדה לימיני ובמובן מסוים גם אחרי מותו ועד היום הזה. כך בוודאי באשר לתחום מקצוע הלימודים, שאין כל אפשרות לתאר בו את דרכי בלעדיו. בילדותי נמשכתי מאוד לדת ולעולמה, והבנתי שאין דבר גדול ועמוק ממנה. וכשנכנסתי בפעם הראשונה לחדר עבודתו של שלום וראיתי את ים הספרים המכסים את הקירות, הציפה אותי ההרגשה שכאן המקום לשבת עד עולם (הייתי אז בכיתה א'). דומה שהרצון הבלתי מודע לעסוק בתחום הקבלה התגבש אצלי לאחר שנים אחדות, כשהבנתי שספרים אלו ספרי קבלה הם ברובם. רושם של רצון זה שב ומתחדש אצלי גם עתה, כמעט בכל יום, כשאני נכנס לאוסף שלום בספרייה הלאומית. כשהתחלתי בלימודי באוניברסיטה קרא לי שלום לביתו, ויחד אספנו עשרות תדפיסי מאמרים שלו לתוך מעטפות גדולות, שאותם נשאתי בקושי הביתה, ובהם השתעשעתי ימים רבים, והם הבסיס של לימודי. לאחר מותו טרחת זמן רב על חטיבה לא קטנה מתוכם, ואספתי ועדכנתי והוצאתי לאור את הכרך של ספרו 'מחקרי שבתאות'. בשנה השנייה ללימודי הציע שלום, שכבר היה בגמלאות, שישוב וילמד קורס לקריאה בזוהר לשנה ב', בתנאי שאבא ישאיל לי את המכונית ואקח אותו לאוניברסיטה.

שלום היה גם המדריך שלי בעבודת הדוקטור. ובמהלכה וגם אחריה לא חדל מלהושיט לי את עזרתו הנדיבה, הדרכה מדעית ורוחנית. הוא פתח לפניי את אוצרות הספרים והידע שלו וגם עזר בקידומי בעולם האקדמי. כך נהג, כפי שידוע לי, גם לגבי אחרים. הוא דאג מאוד שעבודת הדוקטור של תלמידיו לא יתארכו יותר מדי ושנהיה פנויים מבחינה כלכלית. גם את מחקרתי שאחרי הדוקטורט הוסיף שלום ללוות מקרוב, גם את אלה שבהם הבעתי דעות אחרות משלו. לפעמים הוכיח לי שאינני צודק, לפעמים קיבל את דעתי ולעיתים

*מתוך הדברים שאמר בטקס שבו הוענק לו הפרס בחקר הקבלה על שם גרשם שלום